

5. Віза та зарахування: іноземні студенти (поза ЄС) повинні отримати студентську візу та підтвердити фінансову спроможність (наприклад, наявність «блокованого» рахунку з мінімальною сумою **11208 євро** на рік станом на 2025 рік) [1].

Навчання в магістратурі Німеччини – це можливість отримати якісну освіту, долучитися до сучасних досліджень і стати частиною міжнародного академічного середовища. Вимоги до освітніх магістерських програм спрямовані на забезпечення високого рівня підготовки студентів і підтримання стандартів викладання, досліджень та інновацій. Незалежно від того, чи обирає студент дослідницьку програму в Ludwig-Maximilians-Universität München (LMU Munich), технічний курс у Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule Aachen (RWTH Aachen), чи прикладну спеціальність у Hochschule für Technik und Wirtschaft Berlin (HTW Berlin), усі вони базуються на тих самих принципах – **якість, прозорість та академічна добросовісність**, що є візитною карткою німецької вищої освіти.

Список використаних джерел

1. DAAD. Deutscher Akademischer Austauschdienst. URL: <https://www.daad-ukraine.org>.
2. My German University. URL: <https://www.mygermanuniversity.com>.

Анатолій Боровик

ІВАН ПАВЛОВИЧ НЕЛІП – ДЕКАН ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА (ГРУДЕНЬ 1977 Р. – БЕРЕЗЕНЬ 1985 Р.)

Важливим структурним підрозділом вищої школи є факультет. У 70-х – першій половині 80-х років ХХ ст. у Чернігівському державному педагогічному інституті (ЧДПІ) було їх шість, одним з яких був – історичний. З 1 грудня 1977 р. до 1 березня 1985 р. деканом цього факультету працював Іван Павлович Неліп. Двадцять дев'ять років він пропрацював на різних посадах педагогічного інституту – старшого викладача, доцента, завідувача кафедри, декана факультету. Головним завданням цієї статті ми ставимо з'ясувати педагогічну діяльність та керівництво історичним факультетом І.П. Неліпом.

Народився він 23 грудня 1921 р. у с. Бобруйки Остерського району Чернігівської області у сім'ї селянина-середняка. З 1929 р. до 1936 р. навчався у Бобруйківській семирічній школі. З 1936 р. продовжив навчання у Остерській середній школі № 1, яку закінчив у 1939 р. У цьому ж році вступив на перший курс Першого Київського державного медичного інституту. Проте провчившись у ньому два місяці був призваний до лав червоної армії.

У листопаді 1939 р. І.П. Неліп стає курсантом 145 відділення навчального батальйону 25 легкої танкової бригади Західного особливого військового округу. Після завершення навчання у травні 1940 р. був призначений командиром танку 138 відділення тієї ж танкової бригади. З квітня 1941 р. був командиром танкового взводу військової частини 9646 Західного особливого військового округу. З липня

1941 р. до вересня того ж року помічник командира взводу 603 стрілецького полку Західного фронту.

4 вересня 1941 р. у бою на Західному фронті був тяжко поранений і протягом восьми місяців лікувався у евакуаційному шпиталі № 1347. Після завершення лікування з квітня 1942 р. і до демобілізації у жовтні 1945 р. працював старшиною господарської частини цього ж шпиталу.

Повернувшись з армії Іван Павлович влаштувався на роботу до Остерської машино-тракторної станції, де був обраний на посаду звільненого секретаря первинної партійної організації. У цей же час вступає на перший курс заочного відділення історичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка, який успішно закінчує у 1950 р.

З березня 1946 р. до лютого 1949 р. він працює інструктором Остерського районного комітету КП(б)У. Майже рік працював у тому ж партійному комітеті на посаді завідувача відділу партійних організацій, а із січня 1950 р. до жовтня того ж року – на посаді секретаря партійного комітету. Наступні чотири роки, до листопада 1954 р. він працював на посаді другого секретаря Остерського районного комітету КПУ [1, арк. 2].

У листопаді 1954 р. Іван Павлович змінює місце проживання, переїздить до селища Любеч і обирається першим секретарем районного комітету КПУ. На цій посаді він перебуває до серпня 1958 р. Пропрацювавши тринадцять років на партійній роботі за направленням Чернігівського обласного комітету КПУ він вступає до аспірантури Академії суспільних наук при ЦК КПРС у Москві, де навчається до липня 1961 р. У травні наступного року захищає дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

У серпні 1961 р. очолює лекторську групу Чернігівського обласного комітету КПУ. Пропрацювавши на цій посаді один рік у серпні 1962 р. він переходить на викладацьку роботу до Чернігівського державного педагогічного інституту імені Т.Г. Шевченка. З 1961 до 1965 рр. обирався депутатом Чернігівської обласної ради.

Із серпня 1962 р. один семестр працював на посаді старшого викладача кафедри історії КПРС та наукового комунізму, а із січня 1963 р. до вересня 1976 р. очолював цю ж кафедру. З вересня 1976 р. до листопада 1977 р. працював доцентом вищезгаданої кафедри З 1972 р. до 1977 р. знову був обраний депутатом Чернігівської обласної ради у якій очолював комісію з народної освіти. Разом з тим працював позаштатним лектором обласного комітету КПУ та входив до складу лекторської групи постійних курсів партійно-радянських працівників.

Як лектор обласного товариства «Знання» кожного року проводив більше двадцяти лекцій у трудових колективах області. Крім того, на громадських засадах виконував обов'язки декана факультету учителів історії та суспільствознавства університету наукових і педагогічних знань для учителів м. Чернігова [2, арк. 4].

У грудні 1977 р. був обраний деканом історичного факультету. Особливу увагу в своїй роботі, як керівник структурного підрозділу інституту, Іван Павлович зосередив на якості підготовки і проведення навчальних занять викладачами факультету. Аналізуючи результати 1977–1978 начального року декан факультету зосередив увагу членів вченої ради на матеріалах контрольних відвідувань лекційних і семінарських занять. Він назвав п'ять прізвищ викладачів як загальноінститутських так і факультетських кафедр, які на його думку, на низькому рівні провели навчальні заняття, на яких він був присутнім. Причиною цього він

вважав «погану підготовку викладачів до занять». Як наслідок невідповідності до занять було й те, що окремі викладачі (вказано два прізвища) «за 20–25 хвилин до дзвінка відпускають студентів із занять» [3, арк. 18].

На засіданні однієї з вчених рад факультету декан наводив приклад відвідання лекцій з історіографії, які проводив доцент Б. За 3 чи 4 лекції викладач повідомив студентам дві третини програмового матеріалу. Одна третина навчального матеріалу мала бути з'ясована на восьми заняттях, що залишилися ще не проведеними. В організації лекцій у цього викладача була своя специфіка, вони не мали ні початку, ні кінця, тематика лекцій не узгоджувалася з тематичним планом [4, арк. 10].

Аналізуючи доповіді та виступи декана на вчених радах факультету ми помічаємо їх критичну спрямованість. Причому це стосувалося як завідувачів кафедр так і всіх викладачів та співробітників. Тому на засіданнях вчених рад пасивних глядачів не було, а більшість присутніх брали активну участь у обговоренні повістки денної зібрання.

Ще одна з актуальних проблем була у центрі уваги Івана Павловича, а саме, виконавська дисципліна як викладачів, так і співробітників факультету. Декана особливо турбувало питання запізнення студентів і викладачів на заняття. Характерною особливістю стилю роботи декана було те, що на початку кожної пари він перебував у коридорі третього поверху, де розміщувався факультет і спостерігав, як організовано розпочиналися навчальні заняття. Іноді йому доводилося тут же у коридорі спілкуватися із студентами, які спізнювалися на заняття, а з викладачами йому доводилося спілкуватися з проблем запізнення у своєму кабінеті уже після занять.

Питання спізень та явки на заняття обговорювалися також і на вчених радах факультету. Декан посилався на неухважність окремих викладачів, яких доводилося телефоном викликати на заняття, та вказував два прізвища доцентів загальноінститутських кафедр, які взагалі не з'явилися на заняття через ті ж причини» [5, арк. 18].

Під постійним контролем декана були журнали академічних груп. Перевіряючи їх Іван Павлович приходив до висновку, що окремі викладачі не контролюють присутності студентів на заняттях і не виконують наказ ректора з цього приводу. Звертаючись до завідувачів кафедр декан прохав їх разом із викладачами проаналізувати стан ведення журналів та дотримуватися вимог ведення записів у ньому. Окрім того, окремі викладачі не контролювали студентів у ході занять і тому вони займалися на них чим завгодно, що не раз спостерігалось на заняттях з історії середніх віків та деяких спецкурсів.

Основним джерелом для висловлення зауважень окремим викладачам слугували контрольні відвідування навчальних занять деканом факультету. Підсумовуючи роботу викладачів за семестр чи навчальний рік та аналізуючи відвідані заняття Іван Павлович замічав тенденцію у з'ясуванні питань семінарських занять, коли звертається більше уваги на фактаж, а от на питання щодо узагальнень і висновків майже не зосереджується увага. Це також стосувалося використання документів, які допомагали більш детальному розкриттю ходу подій, а от щодо узагальнень студентів, які стосувалися їх аналізу, то на цей бік справи уваги не звертали.

Серйозним недоліком у роботі викладачів факультету був низький рівень використання засобів унаочнення на навчальних заняттях. Технічні засоби навчання «застосовуються все рідше і рідше». Значна кількість навчальних карт, схем, ілюстративних матеріалів «втратили свій естетичний вигляд» і потребують ремонту чи заміни. Він вимагав від завідувачів кафедр та лаборантів проведення ревізії існуючих засобів навчання та придбання нових.

На особливому контролі декана була успішність студентів. Причому, як свідчить звіт про роботу історичного факультету за 1977–1978 навчальний рік успішність студентів була стабільною протягом кількох років. Так загальні показники успішності у 1976 р. становили 98%, у 1977 р. – 99,6%, у 1978 р. – 97,9%. Показники успішності по курсах становили:

Курс	1975 - 1976 н.р.	1976 - 1977 н.р.	1977 - 1978 н.р.
I	100%	98,8%	95,9%
II	95%	100%	97,8%
III	97,2%	100%	100%
IV	100%	100%	98,6%

У той же час, студенти, які навчалися на «4» і «5» була такою:

Курс	1975 - 1976 н.р.	1976 - 1977 н.р.	1977 - 1978 н.р.
I	86,1%	77,5%	74,5%
II	55%	78,9%	61,5%
III	59,7%	66,2%	92,8%
IV	70,9%	75,7%	72,6%

На «відмінно» літню сесію склали: 1976 р. – 39 студентів, 1977 р. – 60 студентів, 1978 р. 70 студентів. У восьми групах із тринадцяти, що навчалися на факультеті не було незадовільних оцінок. Проте, у 61 студента за результатами літньої сесії були задовільні оцінки, а 10 студентів отримали незадовільні оцінки [6, арк. 22 - 23].

Важливим засобом проміжного контролю була атестація студентів. У полі зору декана факультету був аналіз її результатів. Так, в ході аналізу підсумків результатів начальної роботи за 1980–1981 н.р. Іван Павлович наголошував на важливості дотримуватися викладачами пунктів положення про атестацію студентів. Окремі викладачі підходили до виставлення атестації формально. У деяких студентів у академічних журналах вказано про їх не атестацію, але були студенти у яких відсутні оцінки і не вказано чи вони атестовані, чи не атестовані. За положенням про атестацію це означало відсутність атестації. Згідно положення не атестовані студенти не допускаються до заліків та екзаменів.

Дивна картина пов'язана з атестацією склалася у викладачів кафедри іноземних мов. Вони стверджували, що «через два тижні після атестації боржники автоматично звільняються від заборгованості». Логічно декан ставив запитання: «Звідки Ви таке взяли?» І пояснив, що таке надумане оправдання лише для тих, хто не бажав додатково працювати із студентами і не мати клопоту в роботі з ними [7, арк. 13].

Особлива увага декана була звернута на здійснення постійного поточного контролю за роботою студентів. Турбувало його саме те, що незначна кількість студентів брала участь у обговоренні питань семінарських занять. Судячи із кількості оцінок, які отримували студенти за участь у семінарських заняттях їх було по 2-3, тобто стільки, скільки питань виносилося на обговорення даної теми.

Декан наводив приклади. Так, з історії КНРС (доц. М.) у 11 гр. навчалось 30 студентів, після шести занять лише 12 мали оцінки у інших вони відсутні. Тобто на кожне заняття припадає по 2 оцінки. У цій же групі з історії стародавнього світу (доц. Я.) після семи занять у 12 студентів відсутні оцінки, це означає, що майже три студенти оцінюються на одному занятті. У 12 гр. з історії стародавнього світу (ас. Г.) пройшло сім занять, оцінки мали половина студентів. У цій же групі з історії СРСР (ст. в. Є.) пройшло 5 занять, а третина студентів не мали оцінок. А з української літератури (ст. в. П.) на два заняття є три оцінки [8, арк. 12]. Наведених прикладів було значно більше і вони стосувалися основної частини навчальних дисциплін, що вивчалися на факультеті. Тобто, на думку декана, самостійна робота з підготовки до занять основної маси студентів академічних груп була поза контролем з боку викладачів.

Окрім того, декан в ході обговорення питань організації навчальних занять не раз актуалізував питання організації дискусій в ході семінарів, формування у майбутніх учителів уміння аргументувати, відстоювати точку зору. Проте, контрольні відвідування давали можливість висловлювати й такі позиції. «Часто-густо студенти замість аргументованого виступу читають переписані тексти», іноді переплутуючи терміни, не розуміючи змісту, а викладачі мовчать. Обговорення відсутні, запитань немає. Яка користь від таких занять? Замість організації дискусії, зачитування рефератів. Пропонувалося деканом як кафедрам так і викладачам переглянути підходи в організації освітнього процесу [9, арк. 13]

Як уже вказувалося раніше, успішність студентів на історичному факультеті тривалий час була у межах 98 відсотків. Проте, у 1980–1981 н.р. загальна успішність студентів знизилася більше ніж на 2 відсотки, а разом з тим погіршилися й інші показники. Це стало приводом до детального аналізу роботи викладачів.

У своєму виступі на вченій раді керівник факультету детально зупинився на погіршенні об'єктивних показників їх роботи. Так, загальна успішність зменшилася на 2,7% і становить 96%, якість знань (тобто студентів, що навчаються на «4» і «5») теж знизилася до 63 відсотків, кількість відмінників стала 52 проти 59 у минулому році. Збільшилася кількість студентів, що мали незадовільні оцінки – було 3, стало 13.

Проаналізовано було і результати сесії по групах. Найгірші показники мала 31 група, куратор Г. У ній 4 студенти мали незадовільні оцінки, а 20 здебільшого – задовільні. Лише 7 студентів із 26 навчалися без трійок. Далі були названі 11, 12, 13, 24 і 34 групи та їх куратори які мали дещо кращі, але все таки низькі показники успішності.

Були також названі предмети та їх викладачі, які мали найнижчі показники успішності. Так, найбільше задовільних оцінок було на I курсі з історії КНРС (доц. М.), історії СРСР (доц. Ч.), історії стародавнього світу (ст. в. Р.). На II курсі найбільше задовільних оцінок було з історії СРСР (доц. Б.) та філософії (доц. З.). На III курсі – з політекономії (доц. Ч.) та історії СРСР (доц. Б.). Із 15 незадовільних оцінок студенти

отримали з політекономії (доц. Ч.), 6 – з історії СРСР (вказані 3 доценти) та 1 з філософії (доц. З.) [10, арк. 9 – 10].

Отже, аналіз архівних матеріалів, а саме: протоколів засідання вчених рад факультету, звітів про роботу факультету, доповідей та виступів декана та членів вченої ради свідчать, що характерною особливістю роботи І.П. Неліпа як декана історичного факультету була критична спрямованість його виступів із вказуванням конкретних прізвищ та недоліків у їх роботі. Особлива увага його як керівника структурного підрозділу вишу була звернута на якість підготовки викладачів до навчальних занять, виконавська дисципліна викладачів і співробітників. Значну кількість часу він приділяв контролю за освітнім процесом шляхом відвідування навчальних занять викладачів факультету, перевірки ведення академічних журналів, контроль за успішністю студентів та інше.

Не буде повною характеристика керівника структурного підрозділу інституту без власних спогадів автора цієї статті. Особисте моє знайомство з деканом факультету відбулося у кінці вересня 1982 р., коли разом із завідувачем кафедри історії СРСР та УРСР доц. М.С. Чуприною ми зайшли до кабінету Івана Павловича. Завідувач кафедри представив мене як учителя історії Козелецької СШ №2 про якого було багато позитивних відгуків як методистів з педпрактики так і студентів, які проходили практику в учителя А.М. Боровика.

У ході цієї зустрічі я дізнався, що завідувач кафедри М.С. Чуприна за погодженням з деканом факультету направляв на адресу дирекції Козелецької СШ №2 лист-запрошення учителю А.М. Боровику на роботу викладача кафедри історії СРСР та УРСР Чернігівського педінституту. Я пояснив, що цього листа у школі мені ніхто не показував, лише заступник директора говорила, що мною, як учителем історії, цікавляться у Чернігівському педінституті.

Під час мого представлення ректору ЧДП імені Т.Г. Шевченка професору О.Ф. Явоненку були присутні як декан факультету І.П. Неліп так і завідувач кафедри М.С. Чуприна. Посилаючись на відгуки студентів факультету (С. Резніченка, В. Довбні, М. Кубрака й інших) та методистів (проф. В.М. Мельника та доц. С.М. Мельника) вони позитивно характеризували мою роботу в школі і вважали, що працюючи у вищій школі він матиме позитивні характеристики від студентів.

Пам'ятним для мене було спілкування з деканом з проблем підготовки до навчальних занять, а особливо щодо підготовки їх конспектів. Працюючи в школі я добре знав, що основним показником підготовки учителя до навчальних занять є наявність конспектів цих занять. А щодо вищої школи, то я з перших днів роботи намагався з'ясувати, якими мають бути конспекти чи якісь інші матеріали, що свідчитимуть про рівень підготовки викладача до навчального заняття. Пошук відповіді на ці питання проходив кількома шляхами. Перший – це пошук відповіді у методичних публікаціях. Проте й спілкування з викладачами кафедри та інституту давало можливість більш детально зрозуміти саму проблему.

Відразу скажу, що спільної позиції щодо цієї проблеми у своїх колег я не знайшов. Єдиний, хто з розумінням проблеми мені пояснив методичні терміни: «конспект заняття», «текст лекції», «плани практичних занять» та інші це був Іван Павлович Неліп. Він не лише дав пояснення термінам, а й на власному прикладі показав тексти лекцій та обов'язкові їх компоненти, власні розробки конспектів як лекційних так і семінарських занять. У розмові з деканом я знайшов спільні позиції

щодо ролі і значення попередньої підготовки викладача до навчальних занять та розробці допоміжних матеріалів у з'ясуванні навчальної проблеми.

Залишилося у моїй пам'яті і згадка про відвідання моїх навчальних занять деканом факультету. Через місяць роботи на факультеті декан поцікавився у мене як ідуть справи з організації освітнього процесу і повідомив, що у найближчий час він відвідає мої заняття. Напередодні контрольного відвідування він повідомив мету цього відвідування, вказавши ознайомлення з організаційними аспектами проведення як лекції так і семінарського заняття.

В ході аналізу відвіданих занять Іван Павлович чітко визначив аспекти на яких він зосередив увагу та проаналізував їх. Він висловив багато позитивних вражень від занять, послідовність і продуманість моїх дій, вказавши, що більш ніж десятирічний термін роботи у загальноосвітній школі мав свій позитивний відбиток і у вищій школі. Єдиним побажанням було у подальшому розширити документальну базу та збільшити засобів унаочнення освітнього процесу. Компетентність керівника у проведенні аналізу навчальних занять була безсумнівною і мала позитивний стимул для викладача.

На початку другого семестру 1984–1985 навчального року, а саме 12 лютого 1985 р. Іван Павлович написав заяву про звільнення з посади декана історичного факультету за власним бажанням, залишившись працювати в інституті на посаді доцента кафедри історії КПРС. З 1 березня 1985 р. наказом ректора професора О.Ф. Явоненка І.П. Неліпа було звільнено з посади декана [11].

Причиною звільнення, на наш погляд, була необхідність проведення деяких змін у керівному складі інституту. На початку 1985 р. ректору стало відомо, що проректора з навчальної роботи доц. С.М. Кадетова Міністерство освіти СРСР з вересня 1985 р. відряджає до Республіки Афганістан на 2 роки у якості консультанта Кабульського педінституту і керівника групи радянських спеціалістів. Тому виникла необхідність пошуку нової кандидатури на цю посаду. У списку резерву керівного складу інституту (за словами О.Ф. Явоненка) був М.О. Рудько, який працював заступником декана історичного факультету. Вибір пав саме на нього.

Коли у березні 1985 р. я дізнався про зміну керівництва історичного факультету, при зустрічі з Іваном Павловичем виникло у мене єдине питання: «Яка причина написання заяви?» Він сказав: «Не питайте». Відступивши кілька кроків, з притаманною для нього посмішкою, доповнив: «По просьбе трудящихся», і пішов до навчальної аудиторії. Наступні шість років І.П. Неліп працював доцентом вищезгаданої кафедри. З першого липня 1991 р. у віці 70 років він звільнився з роботи [12]. А 10 жовтня 2012 р. Івана Павловича Неліпа не стало.

На моєму тривалому трудовому життєвому шляху зустрічалося багато різних керівників шкіл, інститутів, університетів інших установ і організацій та їх підрозділів. Проте саме про Івана Павловича Неліпа, яскравого представника радянського періоду, який уболівав за доручену справу і намагався достойно виконувати її, я згадую. Правдивість, об'єктивність, принциповість відрізняла його стиль роботи від інших. Тому про таку людину варто пам'ятати.

Список використаних джерел

1. Архів Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (далі Архів НУЧК ім. Т.Г. Шевченка), ф. Р.- 608, оп. 3к, спр. 1249 (без обліку аркушів).

2. Там само.
3. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф. Р.- 608, оп. 2, спр. 845, 83 арк.
4. Там само, спр. 953, 88 арк.
5. Там само, спр. 845, 83 арк.
6. Там само.
7. Там само, спр. 953, 88 арк.
8. Там само, спр. 1122, 94 арк.
9. Там само, спр. 1013, 88 арк.
10. Там само.
11. Архів НУЧК ім. Т.Г. Шевченка, ф. Р.- 608, оп. 3к, спр. 1249 (без обліку аркушів).
12. Там само.

Анатолій Боровик

ВІД ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ДО ВИЩОЇ (СПОГАДИ)

У моєму тривалому трудовому шляху є один значимий епізод, а саме перехід з посади учителя історії Козелецької загальноосвітньої середньої школи №2 на посаду викладача кафедри історії СРСР та УРСР Чернігівського державного педагогічного інституту імені Т.Г. Шевченка. Не в кожного учителя виникає можливість і бажання такої зміни трудового шляху. У цих спогадах я намагатимуся відтворити пройдений мною шлях від роботи учителя загальноосвітньої школи до виконання обов'язків науково-педагогічного працівника вищої школи.

У Козелецькій середній школі №2 у середині 70-х років ХХ ст. працювало два учителі історії на повні ставки: я та Валентина Омелянівна Самусь. У кожного з нас було академічне навантаження як у 5 - 9 класах, так і у старшій школі. Окрім того, доводилося виконувати обов'язки класного керівника та керувати історико-краєзнавчим гуртком.

Працюючи у школі, мені також доводилося виконувати обов'язки голови методичного об'єднання учителів історії Козелецького району, до якого входили більше 50 учителів. Кожного місяця ми збиралися у залі засідань методичного кабінету районного відділу освіти для обговорення методичних проблем організації освітнього процесу. До моїх обов'язків входило не лише планування роботи об'єднання, а й визначення проблем обговорення та відповідальних за підготовку інформації для дискусій, виїзд до шкіл з метою проведення відкритих уроків та їх аналізу. Окрім того, мені доводилося керувати на усіх засіданнях та тримати під контролем їх підготовку та проведення. Це дало змогу установити більш тісні контакти з учителями району, дізнатися про їх успіхи в роботі, а разом з тим і проблеми та творчі пошуки багатьох з них.

Разом з тим я брав участь у поквартальних засіданнях керівників районних методичних об'єднань учителів історії Чернігівської області, які проводилися на базі обласного інституту підвищення кваліфікації учителів. Такі зібрання мали теж позитивну роль у обміні досвідом організації роботи методичних об'єднань. Особливо корисними були червневі тижневі чи двотижневі зібрання, на яких